

simlerin hâdis olması meselesine, dördüncü bölüm Allah'ın varlığının ispatına tahsis edilmiştir. *Nihâyetü'l-ʿukûl*'ün bundan sonraki bölümlerinde önce sübûtî, ardından selbî-tenzihî sıfatlara yer verilmiş, kelâm kitaplarında Allah-kâinat münasebetine zemin hazırlamak üzere bahis konusu edilen altı sıfatla nübüvvet müessesesine kapı açan kelâm sıfatı üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümün geniş hacmi içinde Allah'ın kâdir oluşu, kudret sıfatının ezeliyeti, bu arada kader konusuna da ışık tutmak üzere kulun kudreti meselesi tartışılmış, ardından âlim sıfatı ele alınarak idrak, şuur ve ilim kavramları hakkında açıklamalar yapıldıktan sonra Allah'ın âlim oluşu konusu işlenmiş, yedinci bölümde âlim ve kâdir sıfatlarının köklerini teşkil edip kelâm literatüründe “mâna sıfatları” diye anılan ilim ve kudret sıfatlarının gerekliliği vurgulanmış, ayrıca sıfat-zât münasebetine temas edilmiş ve Mu'tezile'nin bu konudaki eleştirilerine cevap verilmiştir. Sekizinci bölümde Allah'ın zâtıyla kâim ve kadîm olup hayrı ve şerriyle birlikte her türlü nesne ve olaya şâmil olan irade sıfatı anlatılmış, ardından Allah'ın peygamberler vasıtasıyla insanlara mesajlar göndermesinin esasını oluşturan mütekellim sıfatının problemleri tartışılmış, onuncu bölümde Allah'ın sem' ve basar sıfatları, insanlardaki bu sıfatların mahiyetleri tahlil edilmiş, bâkî sıfatıyla ilgili meseleler incelenmiş, ilâhî sıfatlar, gerek zatla kâim oluşları gerekse taalluk ettikleri alanlar bakımından vahdet-kesret çerçevesinde ele alınmış, Ehl-i sünnet'in Allah'a nisbet ettiği mâna sıfatları Mu'tezile'ce benimsenen “ahvâl” teorisiyle mukayese edilmiş, haberî sıfatlara değinilmiş, Allah'ın mekândan münezzehe olduğu belirtilmiştir (vr. 1^b-226^b).

Eserin II. cildinin başında yer alan on birinci bölümünde rû'yetullah konu edinilmiş, ardından Cenâb-ı Hakk'ın selbî-tenzihî sıfatları üzerinde durulmuş, on üçüncü bölümde “Allah'ın fiilî sıfatları” başlığı altında Eş'ariyye'nin hüsün-kubuh anlayışı, şer problemi açısından da bakış yapılarak detaylıca anlatılmıştır. On dördüncü bölümde esmâ-i hüsnâya temas edilmiş, Kur'an'da yer alan burhân-ı temânü' çerçevesinde Allah'ın birliği meselesi tartışılmıştır. On altıncı bölümde nübüvvet konuları ele alınarak Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı Kur'an'ın iç-câzi, hissî ve haberî mücizeler çerçevesinde işlenmiş, sonuna da keramet bahsi eklenmiştir. On yedinci bölümde âhiret meselesi üzerinde durulmuş, burada önce felsefecilerle kelâmcılar arasın-

daki anlaşmazlık noktaları tartışılarak cüz'î lâ yetecezzâ, halâ, insanın hakikati, Allah'ın bu âlem dışında âlemler yaratmaya kâdir olduğu, mâdumun iadesinin imkân dahilinde bulunduğu gibi konulara geniş yer verilmiş, âhiret hayatının ruhanî veya cismanî olduğu konusu işlenmiş, daha sonra kabir azabı, cennetle cehennemın şu anda mevcudiyeti, mizan, hesap ve sırat meseleleri zikredilmiştir. On sekizinci bölümde günahların affı, şefaât, tekfir gibi hususlar işlenmiş, on dokuzuncu bölümde esmâ ve ahkâm konusu ele alınıp iman ve küfrün tanımı, ehl-i kible den hakka muhalefet edenlerin tekfir edilip edilemeyeceği, mürtekib-i kebîrenin hükmü gibi hususlara ve yirminci bölümde imâmete yer verilmiştir. Burada imamda bulunması gereken özellikler sıralanmış, Şîa ile Ehl-i sünnet'in imâmet anlayışları mukayese edilerek Şîa'nın görüşleri eleştirilmiştir (vr. 227^b-472^a).

Nihâyetü'l-ʿukûl güçlü istidlâllere ve zengin birikime sahip bir müellifin eseridir. Fahreddin er-Râzî konuları işlerken İslâm dışı akım, düşünce ve inançların yanı sıra başta Mu'tezile olmak üzere İslâm mezheplerinin görüşlerine de geniş yer vermiş, sık sık filozofların anlayışlarını naklederek eleştiriler yöneltmiştir. Müellif mukaddimede diğer müelliflere ait eserlerde kendi eserindeki inceliklerin bulunmadığını, konuları işlerken görüşlerini aktardığı mezhepler için onların eserlerinde bile bulunmayan istidlâller ortaya koyduğunu belirtir ve eserinin güzel bir tertibe sahip olduğunu söyler. Ancak Fahreddin er-Râzî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi burada da ayrıntıya fazlaca yer vermesi ve işlenecek konuları iç içe kısımlara ayırması konuların anlaşılmasını güçleştirdiği de bir gerçektir. Usûlû'd-din meselelerinde aklın yetkinlik alanlarını ve ulaşabileceği son noktaları ele almayı hedefleyen *Nihâyetü'l-ʿukûl* metafizik alanında aklın yetki ve sınırlarını irdeleyen bir eser olarak dikkati çekmektedir. Her ne kadar bir kelâm kitabı ise de bu çalışmada, dönemin ilmî ve felsefî birikimini ortaya koyan ve Fahreddin er-Râzî'nin entelektüel kişiliğini yansıtan bir eser olarak kelâm ve felsefenin yanı sıra tefsir, tasavvuf, din psikolojisi, mantık, Arap edebiyatı gibi disiplinlerde de yararlanılabilecek bir kaynak konumundadır.

Burhâneddin en-Nesefî tarafından *Muhtasarı Nihâyetü'l-ʿukûl* adıyla özetlenen *Nihâyetü'l-ʿukûl*'ün (Süleymaniye Ktp., Yenîcamî, nr. 758, vr. 220^a-408^b) çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır (Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Ko-

ca Mustafa Paşa, nr. 363; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2376 [I. cilt], 2377 [II. cilt]; Cârullah Efendi, nr. 901; Ragıb Paşa Ktp., nr. 596; TSMK, Revan Köşkü, nr. 504, III. Ahmed, nr. 1784; Kahire Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, nr. 748; Haydarâbâd Âsafiye Ktp., nr. 15). Râzî'nin *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye*'sini neşreden Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî, *Nihâyetü'l-ʿukûl*'ün Dârü'l-kütübi'l-Misriyye nüshasının I. cildinin yayımlandığını (neşredeninin notu, I, 44), ayrıca Abdülcebbar Abdurrahman da eserin Ali Sâmî en-Neşşâr tarafından tahkik edildiğini (*Münşe'âtü'l-ma'ârif*, İskenderiyye 1973) kaydetmektedir (Zehâ'irü't-türâşî'l-ʿArabî el-İslâmî, I, 529). *Nihâyetü'l-ʿukûl*, Kahire Üniversitesi'nde Salâh Muhammed Abdurrahman el-Cemâle tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (1991).

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-ʿukûl fî dirâyetü'l-üşûl*, Ragıb Paşa Ktp., nr. 596, tür.yer.; a.m.f., *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1410/1990, neşredeninin notu, I, 44; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1988; Brockelmann, *GAL*, I, 668; *Suppl.*, I, 922; Abdülcebbar Abdurrahman, *Zehâ'irü't-türâşî'l-ʿArabî el-İslâmî*, Basra 1401/1981, I, 529.

İLYAS ÇELEBİ

NİJER

Afrika'nın kuzeybatısında ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERÎ COĞRAFYA

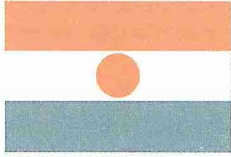
II. TARİH

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Denize kıyısı bulunmayan Nijer kuzeyde Cezayir, kuzeydoğuda Libya, doğuda Çad, güneyde Nijerya, güneybatıda Benin ve Burkina Faso, batıda Mali ile komşudur. Resmî adı Nijer Cumhuriyeti (Republique du Niger) olup eskiden Fransız sömürgesi iken 3 Ağustos 1960'ta bağımsızlığına kavuşmuştur; 1.267.000 km²'lik yüzölçümüyle Batı Afrika'nın en büyük ülkesidir. Nüfusu 10.790.352 (2001), başşehri Niamey (2005 yılı başlarına ait tahminle 774.000 nüfus), diğer önemli şehirleri Zinder (191.000), Maradi (164.000) ve Tahoua'dır (80.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERÎ COĞRAFYA

Büyük bir kısmını çöllerin kapladığı ülkede yüzey şekilleri sade bir görünüştedir. Büyük Sahra'nın Cezayir sınırları içinde kalan kesiminin güney uçları kuzeydeki topraklara sokulur. Aynı şekilde doğudaki Çad'ın hareketli kumullarının yer aldığı çöllerinde de doğu sınırından içeri girer. Kuzeyde-

Resmî adı	: Republique du Niger
Başşehir	: Niamey
Yüzölçümü	: 1.267.000 km²
Nüfusu	: 10.790.352 (2001)
Resmî dili	: Fransızca
Para birimi	: CFA Franc, 1 CFAF =100 centimes (CFA Franc, Fransız Afrika Topluluğu devletlerinde kullanılan para birimidir)

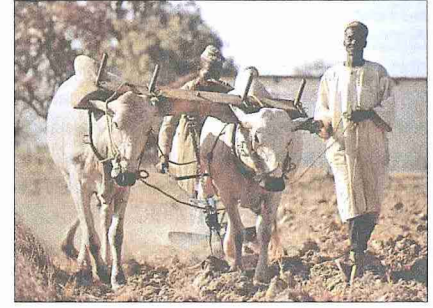
ki çöller taşlı, doğudakiler ise kumulludur. Bu monoton görüntüyü bozan tek yüzey şekli ülkenin ortasındaki, yüksekliği 2000 metreyi bulan, dar vadilerle yarılmış kalyalık Air kütlesidir.

İklim güneyden kuzeye gidildikçe kuraklaşır, sıcaklık artar ve tadrîcen çöle geçer. Kuraklığın bütün yılı kapladığı ve yıllık yağış miktarının ancak 30-40 mm. olduğu kuzey kesimlerinde yerleşik hayat yoktur; burada sadece göçebe Tuaregler (Tevârik) yaşar. Güneyde nemli tropikal iklim hüküm sürer. Bu iklim tipinde ekimden hazirana kadar devam eden bir kurak dönemle temmuzdan ekime kadar süren yağışlı bir dönem (600-800 mm.) dikkat çeker. İkliminin özelliği doğal bitki örtüsüyle akar sulara da yansır. Kuzey kesimindeki Büyük Sahra bölgesinde pek ender düşen yağmurlardan sonra ancak kısa ömürlü bazı bitkiler görülür. 500 kilometresi ülke topraklarında olan Nijer nehrinin geçtiği güneybatıda ise savanlar ve yer yer orman kümeleri görülür. Nijer nehrinin dışındaki akarsular devamlı değildir. Büyük bir kesimi sınırların dışında kalan Çad gölünün görünümünü de ülkenin kuraklığını yansıtır.

Nijer'de ülke nüfusunun 4/5'ini oluşturan başlıca dört büyük etnik grup bulunmaktadır. Bunlar önem sırasıyla güneyde Sahel bölgesinde çiftçilik yapan Hevsâlar, Nijer'in batısında oturan ve birbirine benzeyen Songay ile Zarmalar (Jarmalar), yerleşik ya da göçebe olarak yaşayan Pöller ve Air yöresindeki göçebe Tuaregler'dir. Yoğunluğu km²/8,5 olan nüfusun dağılımı bölgelere göre çeşitlilik gösterir. Nijer vadisinde kilometrekareye yirmi-elli kişi düşerken kuzeydeki ve doğudaki çöl böl-

gelerinde bir kişiden daha aza iner. Konuşulan başlıca diller resmî dil Fransızca ile yerel dillerden Fulca ve Hevsâ dilidir. Nüfusun % 85'i müslüman, % 10'u animist ve % 5'i hristiyanıdır.

Ekonomi genellikle tarıma dayanır. Aşağı Nijer bölgesinde ak darı, killi-kumlu topraklarda hint darısı, Nijer vadisinin özellikle Tillabery yöresinde pirinç, daha çok bataklık alanların kenar kesimlerinde mısır, Air ve Ader bölgelerinde buğday ekimi yapılır; manyok, tatlı patates ve hurma da ikinci derecedeki ürünlerdir. Doğu bölgesi en önemli yer fıstığı alanıdır; pamuk sahaları ise özellikle vadilerde ve Nijer nehri boyunca yer alır. Ülkede ayrıca şeker kamışı, tütün ve sebze tarımı yapılmaktadır. Nijer aynı zamanda büyük bir hayvancılık ülkesidir. Sığır, koyun, keçi, deve ve at, yetiştirilen hayvanların başlıcalarını oluşturur. Fildişi Sahili'ne, Benin'e ve Togo'ya uçaklarla dondurulmuş et gönderilir. Nijerya, Gana, Benin, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'ne canlı hayvan ihracatı yapılır. Hayvancılık için büyük bir gayret sarfedilmektedir; ülkede büyük çiftlikler, modern mezbahalar kurulmuştur. Çad gölünde az olmasına rağmen ekonomik değer taşıyan bir balıkçılık faaliyeti yürütülür ve tutulan balıkların bir kısmı Nijerya, Gana ve Togo'ya gönderilir. Madencilik açısından Liptako ve eski Air masiflerindeki uranyum ve Bilma, Agâdes yörelerindeki tuz yatakları önemlidir. Nijer'deki endüstri tesisleri genelde tarım ve hayvancılık ürünlerine dayanan gıda mamülleri üzerinedir. Bunların yanında inşaat malzemesi imalatı da dikkat çeker. Özellikle İtalyan ve Alman yardımlarıyla başşehir Niamey'de kurulan tekstil ve deri fabrikaları önem taşımaktadır. Enerji

Çift süren Nijerli köylüler

daha çok Niamey, Zinder, Maradi ve Tahoua santrallerinden elde edilir.

Nijer nehrinin 300 kilometrelik kısmında aralık ayından nisan ayına kadar ulaşım yapılır. Niamey iyi bir nehir limanı olarak donatılmıştır; ayrıca burada uluslararası bir havaalanı vardır. Karayollarının uzunluğu 40.000 kilometreden fazladır. Ülkenin ihracatı uranyum filizi, yer fıstığı, pamuk, sebze, et, büyükbaş hayvan, kalay ve balıktan; ithalatı ise çeşitli makineler, elektrikli ve elektronik gereçler, besin ürünleri ve motorlu taşıtlardan oluşur. Nijer'in ticaret yaptığı ülkelerin başında Fransa, Nijerya, Almanya, Japonya ve Cezayir gelir.

BİBLİYOGRAFYA :

B. Verlet, *Le Sahara*, Paris 1962, s. 31, 38-39, 119; Türkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977, s. 243-246, 647; *Culture et civilisation islamiques: le Niger*, Rabat 1408/1988; "Günümüzde Nijer", *Bertelsmann: Bugünkü Dünyamız Atlas Ansiklopedi*, Güntersloh 1993, s. 8-9; Aydoğan Köksal, *Afrika Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 1999, s. 258-264; H. T. Norris, "Nijer", *EF²* (Fr.), VIII, 17-19; "Nijer", *Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, VI, 1601-1608.

AYDOĞAN KÖKSAL

II. TARİH

Nijer'in büyük bir kısmını kaplayan Büyük Sahrâ'da çölleşme başlamadan önce ırmaklar ve büyük göller mevcuttu. İklim değişikliğinin ardından buradaki balıkçılar, çiftçiler ve hayvancılıkla geçinen kabileler güneye göç etti. Ülkenin bulunduğu coğrafya, tarih boyunca kuzeydeki Berberî bölgesiyle Afrika'nın merkezini oluşturan Bilâdüssûdan toplumları arasında bir geçiş konumunda olduğu için her iki kültüre ait izlere rastlanmaktadır.

Bölgenin bilinen tarihinde ilk önemli gelişme, Ukbe b. Nâfi' kumandasında Kuzey

Nijer

